

УРОЖАЙНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ ПО НЕПАРОВИХ ПОПЕРЕДНИКАХ

І. І. Серєда

Інститут сільського господарства степової зони НААН України

Встановлений вплив попередників (гороху і соняшнику) та мінеральних добрив на продуктивність пшениці озимої, визначені економічні показники вирощування.

Ключові слова: *пшениця озима, мінеральні добрива, попередники, урожайність, економічні показники.*

У вирішенні проблеми продовольчої безпеки держави одне з провідних місць посідає пшениця озима як головна зернова культура. В зв'язку з цим пріоритетними заходами, що забезпечать гарантоване й конкурентоспроможне виробництво зерна озимини в сучасних умовах господарювання, є внесення науково обґрунтованих доз добрив та оптимізація режимів живлення рослин впродовж вегетаційного періоду. Але на сьогодні питання раціонального використання добрив в технології вирощування цієї культури ще остаточно не з'ясоване.

На жаль, економічна криза призвела до звуження галузей спеціалізації аграрного виробництва. Нині переважна кількість господарств зосереджує свою діяльність на вирощуванні продовольчого зерна й олійних культур або лише олійних, що часто веде до порушення науково обґрунтованої структури посівів. Все частіше, особливо в фермерських господарствах, сіють пшеницю озиму після небажаних для неї попередників, зокрема соняшнику, що призводить до порушення системи сівозмін, виснаження ґрунтів та зменшення урожайності зерна.

Разом з тим, серед непарових попередників одним з кращих є горох, оскільки за впливом на продуктивність рослин пшениці озимої при сприятливих погодних умовах він наближається до зайнятого пару. При вирощуванні гороху як попередника, порівняно з соняшником, можливо вчасно підготувати ґрунт до сівби озимої культури, до того ж він лишає після себе значно більше продуктивної вологи та доступного азоту в ґрунті. В зв'язку з цим існує гостра потреба розробки елементів технології мінерального живлення при вирощуванні пшениці озимої після непарових попередників – соняшнику та гороху.

Величина врожаю пшениці озимої – це інтегральний показник індивідуальної продуктивності рослин, який в свою чергу визначається густотою стояння рослин, світловим і температурним режимами, вологозабезпеченістю, рівнем мінерального живлення та іншими факторами. Між цими чинниками існує тісний взаємозв'язок, і в цілому всі вони визначають інтенсивність ростових процесів та продуктивність рослин [1–4].

Мета досліджень – визначення впливу попередників (гороху і соняшнику) та мінерального живлення (дози внесення основного добрива, проведення азотних підживлень у різні фази розвитку рослин) на урожайність та економічні показники пшениці озимої.

Польові дослідження проводили в 2009–2011 рр. у сівозміні лабораторії технології вирощування озимих зернових культур Синельниківської селекційно-дослідної станції Інституту сільського господарства степової зони. Ґрунт дослідних ділянок представлений чорноземом звичайним малогумусним. Вміст азоту в шарі ґрунту 0–100 см перед сівбою в середньому за роки досліджень становив 31,9 мг на 1 кг абсолютно сухого ґрунту після гороху і 27,1 мг після соняшнику, фосфору – 166 і 144 мг, а калію – 181 і 169 мг на 1 кг абсолютно сухого ґрунту відповідно. Технологія вирощування пшениці озимої була загальноприйнятою для північної частини Степу України, крім поставлених на вивчення питань. Сіяли пшеницю озиму (сорт Зіра) сівалкою СН-16. Спосіб сівби – суцільний рядковий, глибина загортання насіння 5–6 см. Строк сівби – оптимальний. Норма висіву – 5,5 млн схожих насінин/га. Врожай збирали комбайном «Сампо-130». При постановці дослідів спиралися на ме-

тодику дослідної справи Б. О. Доспехова та методичні поради з проведення польових дослідів з зерновими, зернобобовими і кормовими культурами [5–7].

При вирощуванні пшениці озимої після гороху і соняшнику одержані результати показали реальну можливість отримання за умови забезпечення рослин достатньою кількістю поживних речовин порівняно вагомому врожаю зерна. У 2009–2011 рр. найвищу врожайність озимини по обох попередниках було одержано при роздільному внесенні мінеральних добрив: в передпосівну культивуацію повного мінерального добрива в дозі $N_{90}P_{60}K_{60}$ з наступним підживленням посівів азотом в дозі N_{30} раною весною по мерзлоталому ґрунту (МТГ) та у фазі виходу рослин в трубку. При цьому величина врожаю пшениці озимої, вирощеної після гороху, становила 4,13 т/га, що було на 1,31 т/га більше, ніж в контролі (табл. 1). Після соняшнику в аналогічному варіанті було отримано 3,59 т/га зерна. Порівняно з контрольним варіантом (1,34 т/га) ці заходи дали змогу додатково одержати 2,25 т/га зерна. Також достатньо вагомі показники продуктивності по обох попередниках забезпечило внесення по МТГ азотних добрив в дозі N_{60} без внесення основного добрива в передпосівний період.

1. Урожайність пшениці озимої після гороху та соняшнику залежно від строків і доз внесення мінеральних добрив (2009–2011 рр.)

Варіант	Попередники			
	горох		соняшник	
	урожайність, т/га	приріст до контролю, т/га (\pm)	урожайність, т/га	приріст до контролю, т/га (\pm)
Контроль (без добрив)	2,82	–	1,34	–
$N_{30}P_{60}K_{60}$ в передпосівну культивуацію	3,12	0,30	1,99	0,65
$N_{60}P_{60}K_{60}$ в передпосівну культивуацію	3,94	1,12	3,45	2,11
$N_{90}P_{60}K_{60}$ в передпосівну культивуацію (фон)	3,98	1,16	3,52	2,18
$N_{120}P_{60}K_{60}$ в передпосівну культивуацію	3,99	1,17	3,51	2,17
$N_{150}P_{60}K_{60}$ в передпосівну культивуацію	3,59	0,77	3,32	1,98
$N_{180}P_{60}K_{60}$ в передпосівну культивуацію	3,66	0,84	3,35	2,01
Фон + N_{30} в період осіннього кушення	3,83	1,01	3,48	2,14
Фон + N_{30} раною весною по МТГ	3,83	1,01	3,46	2,12
Фон + N_{30} у фазі виходу рослин в трубку	3,91	1,09	3,54	2,20
Фон + N_{30} у фазі колосіння	3,78	0,96	3,48	2,14
Фон + N_{30} раною весною по МТГ + N_{30} у фазі виходу рослин в трубку	4,13	1,31	3,59	2,25
Без внесення добрив в передпосівну культивуацію. N_{30} раною весною по МТГ	3,57	0,75	2,58	1,24
Без внесення добрив в передпосівну культивуацію. N_{60} раною весною по МТГ	4,01	1,19	3,50	2,16

HP_{05} , т/га: 2009 р. – для добрив – 0,31; для попередників – 0,17; для взаємодії – 0,21.
 2010 р. – для добрив – 0,05; для попередників – 0,15; для взаємодії – 0,21.
 2011 р. – для добрив – 0,25; для попередників – 0,08; для взаємодії – 0,35.

Економічні розрахунки показали, що ефективність вирощування пшениці озимої залежала не лише від розміщення культури в сівозміні та доз добрив, але й від строків і способів їх внесення, зокрема в поєднанні з комплексом захисних заходів проти бур'янів, хвороб та шкідників. Порівняльний аналіз свідчить, що серед непарових попередників, безперечної переваги в плані забезпечення достатнього рівня продуктивності рослин, високої якості зерна та ефективності виробництва пшениці озимої, мав горох. Навіть без внесення добрив, у середньому за 2009–2011 рр., цей попередник (при врожайності озимини 2,82 т/га) забезпечив формування низького рівня собівартості зерна – чистий дохід в розрахунку на 1 грн виробничих витрат становив 0,70 грн (табл. 2). Внесення мінеральних добрив у дозі $N_{30}P_{60}K_{60}$ в передпосівну культивуацію не супроводжувалося належним приростом врожай-

ності, було зниження рівня рентабельності до 35,0%. Збільшення дози азоту сприяло підвищенню продуктивності пшениці озимої та поліпшенню якості зерна, що позитивно позначилося на економічних показниках. При цьому оптимальним виявився варіант, коли в передпосівну культивуацію вносили повне мінеральне добриво в дозі $N_{90}P_{60}K_{60}$ і на час появи прапорцевого листка проводили підживлення посівів азотом в дозі N_{30} . Ці заходи дали можливість одержати з 1 га 4,15 т зерна 2-го класу, а також 3,51 тис. грн чистого доходу при рівні рентабельності 81,1%. За рахунок внесення мінеральних добрив у дозі $N_{120}P_{60}K_{60}$ в передпосівну культивуацію врожайність зерна становила 3,99 т/га, а рівень рентабельності – 76,6% при 3,27 тис. грн чистого доходу з 1 га. Ранньовесняні азотні підживлення в дозі N_{60} без фонового внесення основного добрива забезпечили належні прирости урожайності, що сприяло зниженню собівартості продукції. Саме цей фактор був визначальним у формуванні високих показників рентабельності та доходності 1 га – відповідно 75,8% та 2,35 тис. грн. Економіка виробництва озимої пшениці, висіяної після соняшнику, у роки досліджень визначалася як рівнем врожайності, так і якістю зернової продукції. Отримані результати свідчать, що варіант без внесення добрив є категорично неприпустимим у виробництві, оскільки за таких умов була найбільш низька продуктивність рослин основної зернової культури (1,34 т/га) з якісними показниками зерна 6-го класу, а високий рівень собівартості в кінцевому підсумку призводив до збитковості виробництва (-25,5% рентабельності). Внесення в передпосівну культивуацію повного мінерального добрива в дозі $N_{30}P_{60}K_{60}$ потребувало додаткових затрат у сумі 1,16 тис. грн/га, що не окупалося вартістю приросту врожайності (0,65 т/га). В результаті цього збиток в розрахунку на 1 га становив 0,69 тис. грн, а в розрахунку на 1 грн витрачених коштів – 0,21 грн (-20,8% рентабельності). У той же час збільшення дози добрив до $N_{90}P_{60}K_{60}$ призводило до підвищення врожайності на 2,18 т/га порівняно з контрольним варіантом, хоча якісні показники зерна залишалися низькими (5 клас), як наслідок – високої рентабельності (11,3%) не було досягнуто.

Аналізуючи тенденцію зміни показників економічної ефективності по мірі зростання дози азотних добрив у складі повного добрива, внесеного в передпосівну культивуацію, слід зазначити, що мінливість врожайності пшениці озимої, вирощеної після соняшнику, була приблизно такою ж, як і після гороху, досягаючи свого максимуму при дозі $N_{90-120}P_{60}K_{60}$. Суттєвою відмінністю було те, що по мірі підвищення дози добрив до $N_{180}P_{60}K_{60}$ якісні показники зерна покращувалися до рівня 2-го класу.

Додаткові азотні підживлення на фоні $N_{90}P_{60}K_{60}$ виявилися у більшості варіантів більш ефективними, ніж внесення аналогічних сумарних доз добрив у передпосівну культивуацію. При цьому, серед рекомендованих варіантів уваги заслуговує азотне підживлення N_{30} на час появи прапорцевого листка: при врожайності зерна 2-го класу 3,72 т/га було отримано 1,55 тис. грн чистого доходу та досягнуто 34,5% рентабельності.

З точки зору економії ресурсів, що є особливо актуальним в умовах недостатнього матеріально-фінансового забезпечення більшості господарств, як альтернативний варіант можливо розглядати також разове внесення ранньою весною по мерзлоталому ґрунту азотних добрив у дозі N_{60} кг/га д. р. Хоча якісні показники зерна в цьому випадку не перевищують 6-й клас, але за рахунок високого рівня окупності додаткових витрат при рівні врожайності 3,50 т/га можливо отримати найнижчий рівень собівартості (913,6 грн/т) зернової продукції та непогані показники доходності з 1 га – відповідно 0,83 тис. грн та 25,9% рівня рентабельності.

Висновки

На основі отриманих результатів досліджень необхідно зробити такі висновки: попередники, дози і строки внесення мінеральних добрив суттєво впливали на врожайність та економічні показники зерна пшениці озимої. Найвищу продуктивність незалежно від попередника озимина забезпечила на ділянках, де на фоні основного внесення $N_{90}P_{60}K_{60}$ посіви підживлювали азотом у дозі N_{30} на час появи у рослин прапорцевого листка, тобто на завершальних етапах фази виходу в трубку. Слід зазначити, що збільшення дози азоту до

N₁₅₀₋₁₈₀ призводило до зменшення приростів врожайності та зниження окупності додаткових вкладень.

2. Економічна ефективність вирощування пшениці озимої по різних попередниках залежно від доз та строків внесення мінеральних добрив (2009–2011 рр.)

Варіант	Витрати на 1 га, грн	Собівартість 1 т, грн	Чистий дохід в розрахунку:		Рівень рентабельності, %
			на 1 т, грн	на 1 га, грн	
Попередник – горох					
Контроль (без добрив)	2193,1	777,7	542,3	1529,3	69,7
N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію	3350,2	1073,8	376,2	1173,8	35,0
N ₉₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію (фон)	4036,3	1014,1	605,9	2411,3	59,7
N ₁₂₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію	4270,7	1070,4	819,6	3270,4	76,6
N ₁₅₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію	4399,2	1225,4	664,6	2385,9	54,2
N ₁₈₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію	4649,2	1270,3	619,7	2268,2	48,8
Фон + N ₃₀ на час появи прапорцевого листка	4332,1	1043,9	846,1	3511,4	81,1
Фон + N ₃₀ раноюю весною по МТГ + N ₃₀ у фазі виходу рослин в трубку + застосування захисного комплексу за умови перевищення ЕПШ бур'янами, хворобами та шкідниками	4634,3	1155,7	734,3	2944,6	63,5
Без внесення добрив в передпосівну культивуацію. N ₆₀ раноюю весною по МТГ	3101,9	751,1	568,9	2349,7	75,8
Попередник – соняшник					
Контроль (без добрив)	2069,0	1544,0	-394,0	-528,0	-25,5
N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію	3316,6	1666,6	-346,6	-689,8	-20,8
N ₉₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію (фон)	4175,8	1186,3	133,7	470,6	11,3
N ₁₂₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію	4405,1	1255,0	195,0	684,4	15,5
N ₁₅₀ P ₆₀ K ₆₀ в передпосівну культивуацію	4587,9	1381,9	238,1	790,5	17,2
N ₁₈₀ P ₆₀ K ₆₀ N в передпосівну культивуацію	4827,5	1441,0	179,0	599,5	12,4
Фон + N ₃₀ на час появи прапорцевого листка	4479,4	1204,1	415,9	1547,0	34,5
Фон + N ₃₀ раноюю весною МТГ + N ₃₀ у фазі виходу рослин в трубку + застосування захисного комплексу за умови перевищення ЕПШ бур'янами, хворобами та шкідниками	4784,2	1332,6	287,4	1031,6	21,6
Без внесення добрив в передпосівну культивуацію. N ₆₀ раноюю весною по МТГ	3197,5	913,6	236,4	827,5	25,9

Бібліографічний список

1. Лихочвор В. В. Структура врожаю озимої пшениці: монографія / Лихочвор В. В. – Львів: Українські технології, 1999. – 200 с.
2. Пикуш Г. Р. Изменение структурных элементов растений озимой пшеницы в зависимости от минерального питания / Г. Р. Пикуш, Л. Ф. Демидов // Агротехника. – 1979. – № 11. – С. 56–63.
3. Пугачев А. Н. Структура урожая зерна озимой пшеницы при интенсивной технологии / А. Н. Пугачев // Зерновое хозяйство. – 1987. – № 2. – С. 9–13.
4. Морфология, биология, хозяйственная ценность пшеницы / В. В. Шелепов, В. М. Маласай, А. Ф. Пензев [и др.]; под ред. Шелепова В. В. – Мирновка, 2004. – 526 с.
5. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований) / Доспехов Б. А. – М.: Агропромиздат, 1985. – 352 с.
6. Рекомендації по виробництву високоякісної продукції зернових культур / Ін-т зерн. госп-ва УААН, Ін-т захисту рослин УААН. – Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2003. – 40 с.

7. Особливості технологічного забезпечення вирощування сільськогосподарських культур в умовах 2011 року в степовій зоні України: [рекомендації] / Ін-т зерн. госп-ва НААН. – Дніпропетровськ: Роял-Принт, 2011. – 96 с.